

helyét a Cricot2 előadásainak karmester-rendezője.

Önmagának a határhelyzetbe pozicionálása, a kettősség képviselője, felmutatása szervesen illeszkedett a rend és a kaosz egyidejű jelenlétét érzékeltető művészetébe. Kantor egyrészt elhittette a nézővel, hogy „imaginatív és érzelmi lehetőségek rendezetlen sokaságát felhasználó, elemi és amorf jelenségeket lát, másrészt viszont ez az érzés összekapcsolódik az integráltság, a rend és a koncentráltóság kényszerítő (bár nem mindig megmagyarázható) benyomásával” (171. old.). Személyes jelenlétével és rendezői-karmesteri gesztusaival egyfelől megerősítette, másfelől szétzilálta a próbákön és a korábbi előadásokban rögzített megoldásokat. Az ő színházában az előadásokba eleve beleértett és belekomponált tényező a változás és állandóság, az ismétlés és megismételhetetlenség, a különbség és a viszatérés váltakozása.

Ahogy *A halott osztály* előtt folytonosan Witkiewicz drámáihoz tért vissza, úgy teremtette meg *A halott osztályt* követően ennek a korszakos előadásnak „szeánsznak” a replikáit. A *Wielopole, Wielopole* (1980), a *Vesszenek a művészek!* (1985) és a *Soha többé nem térek ide vissza* (1988) ugyanazokat a motívumokat, helyszíneket, alakokat, képeket hozta játékba, mint a „sorozat” első darabja, és mindegyikben kifejezésre jutott az irodalom feleslegességének színházi tapasztalata, amely Kantort egyre inkább a személyes, önreflexív tematika színrevitelére sarkallta. Ennek záróakkordja lett utolsó, befejezetlenül maradt munkája, a *Ma van a születésnapom*.

Művészetének avantgárd szellemisége abban is kifejeződött, hogy „soha nem mondott le a művész kivételes státuszáról – aki azonban szerinte nem ábrázol, kifejez, közvetít, hanem beavatkozik, sokkol, kényszerít” (327. old.). A művészet legfőbb értékének a szabadságát tartotta, amelyet a művész önmagában és önmagával folytatott küzdelmének eredményeként fogott fel.

Krzysztof Pleśniarowicz monográfiája méltó és hű ezekhez az elvekhez. Nem kötik szűk szakmai regiszterek, oly módon vezeti be az olvasót Tadeusz Kantor világába, hogy az a

Kantor-kutatóknak és a vele épp csak ismerkedőknek egyaránt hasznos ismereteket, nyújt. Valamennyi Kantor által művelt művészeti ágban otthonos, a feldolgozás során tekintetbe veszi, de nem visszhangozza Kantor önértelmezéseit. Közeli, szinte belső képet rajzol Kantor pályájáról és művészetéről, autentikus módon tárja fel ennek a nehezen besorolható, a keretektől ódzkodó, azokat folytonosan átlépő alkotónak az összetett művészetét. *A halott emlékek gépezete* kitűnő, példaértékű, kimagasló színvonalú munka, amely Nánay Fanni szakszerű és pontos fordításában arra is példát ad, miként lehet a színháztudomány eszköztárával úgy bánni, hogy az ne készen kapott és divatos fogalmak pusztá alkalmazását vagy anekdotikus élettrajzi és történelmi mozzanatok elősorolását jelentse. Pleśniarowicz kötetének magyar megjelentetése a hazai színháztudomány számára is példa és inspiráció lehet.

P. MÜLLER PÉTER

Elliot Aronson – Carol Tavis: Törtétek hibák (de nem én tehetek rólok)

AZ ÖNIGAZOLÁS LÉLEKTANA

Ab Ovo, Bp., 2009. 245 old., 4650 Ft

Az „én” vagy a „személyiség” fogalma egyfajta koherenciát implikál, amit a „narratív én” koncepciójával ragadnak meg olyan eltérő gondolati tradíciókból merítő szerzők, mint Arendt, MacIntyre, Ricoeur, Rorty vagy Dennett. Orwell 1984-ében O’Brien elmagyarázza Winstonnak: a Párt célja, „hogy az emberi lelket darabokra tépjük, s aztán olyan új alakba rakjuk össze, amilyenbe akarjuk.” (George Orwell: 1984. Ford. Sziagyártó László. Európa, Bp., 1989. 294. old.) A legrosszabb, amit a másik emberrel tehetünk, ha olyan kínzásnak és olyan mélységű megaláztatásnak vetjük alá, hogy „az illető annak elmúl-

tával is képtelen legyen helyreállítani önmagát.” (Richard Rorty: Az utolsó értelmiségi Európában: Orwell a kegyetlenségről. In: uő: *Esetlegesség, ironia, szolidaritás*. Ford. Boros János és mások. Jelenkor, Pécs, 1994. 189. old.) O’Brien azért akarja elhittetni Winstonnal, hogy kettő meg kettő őt, mert „[v]alakít rávenni arra, hogy véleményét ok nélkül megtagadja, ez az első lépés afelé, hogy képtelen legyen saját énnel rendelkezni, mivel képtelen lesz a vélekedések és vágyak koherens összeszövésére. [...] többé nem tud racionalizálni – önmagát önmaga számára igazolni” (uo.).

Hiteink, vélekedéseink szövődékének épsége, az a meggyőződésünk, hogy jó és racionális emberek vagyunk, rendkívül fontos számunkra, az össze nem illő tudattartalmak pedig kényelmetlen disszonanciát keltenek bennünk, amit gyakran meghökkenítő áldozatok árán is igyekszünk felszámolni. Énünk koherenciájának védelmezése azonban komoly csapdákat rejt, ugyanis arra csábíthat, hogy a belső rendünket fenyegető információkat kiszűrjük vagy eltorzítsuk. A laikus gondolkodás előtt ősidők óta ismert jelenséget Leon Festinger vizsgálta először tudományosan az ötvenes évek második felében, és a *kognitív disszonancia redukciójának* nevezte el. Festinger után Elliot Aronson a kognitív disszonancia legismertebb kutatója, akinek *A társas lény* (1972) című könyve négy évtized alatt a szociálpszichológia klasszikus művévé vált. Legújabb – Amerikában 2007-ben megjelent –, Carol Tavis-sal közösen írt könyve az önigazolás legártalmasabb következményeit tárgyalja: „hogyan súlyosbítja az előítéletet és a korrupciót, hogyan torzítja az emlékezetet, hogy fordítja a biztos szakmai tudást önteltségbe, hogy idézi elő és tartósítja az igazságtalanságot, hogy rontja meg a szeretetet, hogyan kelt vizályt és szakadást?” (18. old.) Tavis legismertebb műve, a *The Mismeasure of Woman: Why Women Are Not the Better Sex, the Inferior Sex, or the Opposite Sex* (Simon and Schuster, New York, 1992.) a biológiai redukcionizmust elutasító feminista pozícióból íródott; egy másik, ugyancsak népszerű könyve, a *Psychobabble and Biobunk: Using Psychology to Think*

Critically About Issues in the News (Prentice Hall, Upper Saddle River, 2000.) a *New York Times*, a *Los Angeles Times*, a *Times Literary Supplement* és más lapok számára írt recenzióiból álló válogatás, mely az amerikai egyetemi oktatás egyik népszerű kézikönyve lett. Aronson és Tavis együttműködéséből olvasmányos és érdekes mű született, amely változatos példák – párkapcsolatok, terápia, igazságszolgáltatás, gyógyszeripar, amerikai bel- és külpolitika – elemzi az öngazdálkodás működését.

A konfliktushelyzetekben megnyilvánuló emberi viselkedés néhány ijesztő törvényszerűségét tárják fel: „minél nagyobb fájdalomt okozunk másnak, annál nagyobb az öngazdálkodás kényszere tisztességünk és önbecsülésünk megőrzése érdekében.” (175. old.) Ezt az automatizmust még fel is erősítheti az elkövető magas önértékelése (morális vétségek elkövetése csekély kognitív disszonanciát okoz gazemberek számára), illetve az áldozat kiszolgáltatottsága (erős ellenségnek ártani nem olyan rossz érzés, mint gyöngé, kiszolgáltatott áldozatnak). „Mi lehet az, ami közös bennem és a gyilkosságok, kínzások elkövetőiben?” – teszi fel a szerzők a fölöttébb kényelmetlen kérdést, és Pogo, a filozofikus alkatú oposszum (népszerű képregény-alak) mondását idézik: „Találkoztunk az ellenséggel, és ő mi vagyunk.” (177. old.) A könyv visszatérő képe a piramis, melynek csúcsán a történet kezdetén az azonos morális integritású A és B személy áll, hamarosan azonban egy aprócska kísértés akad az útjukba, amelynek A ellenáll, B viszont enged, és elfogad például egy csekély értékű ajándékot, elmegy egy vadkacsavadászatra vagy egy híres golfpályára Skóciába. Ettől fogva A és B szinte kényszerpályán csúszik lefelé a piramis két ellentétes oldalán, míg végül a piramis aljára érve A kilométerekre találja magától B-t morális szempontból, és emiatt minden valószínűség szerint meg is veti. Aronson és Tavis sok-sok példával illusztrálja azokat a finom csúszásokat, amelyek egy erkölcsös embert a reménytelen kezdetek után, a sors szeszélye folytán képes moralitásává, a Watergate-ügy korifeusaihoz hasonlóan akár bűnözővé is tehetnek.

Arra is figyelmeztetnek, milyen csúszós lejtőre lépett a fejlett demokráciák hírszerzése, amikor felvette a harcot a terrorizmus fenyegetésével: „ha az amerikai kormány úgy ítéli meg, hogy a kínzás elengedhetetlen a terrorizmus elleni harcban, az állampolgárok többsége egyet fog érteni vele, mert így elkerülhető a disszonancia. Ám az idők folyamán így tompul el egy ország erkölcsi érzéke.” (180. old.) Természetesen van más út is, ehhez azonban morális megfontolásokkal élő bölcs emberek kellene, akik képesek a meglévő intézmények erkölcsi kontrolljára megfelelő eszközök beépítésével vagy akár új intézmények kialakításával, mint amilyen Dél-Afrikában az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság volt az apartheid-rendszer lebontása idején, amivel az ország elkerülte a vérfürdőt.

Igazságszolgáltatás. A nyomozók, megfelelő pszichológiai ismeretek híján meg vannak róla győződve, hogy senki sem ismer be olyan bűncselekményt, amit nem követett el, ezért ugyanúgy, mint a CIA vallatói, kíméletlen nyomásnak képesek kitenni a kihallgatott embereket, hogy kicsikarják a beismerő vallomást. A rendőrök és a nyomozók leggyakoribb hibája az, ha valakit elhamarkodottan megyanúsítanak, mert a gyanú azután önbeteljesítő jóslattá, *circulus vitiosus*sá változik például azáltal, hogy a felmerülő bizonyítékokat szelektíven kezelik. A rendőrök esetenként nem riadnak vissza bizonyítékok hamisításától sem, amit egymás között azzal mentegetnek, hogy ettől hatékonyabb a bűnüldöző munkájuk. A kihallgatótisztek gyakran hazudnak, blöffölnek, a gyanúsított pedig, ha csak nem rutinos bűnöző, jóhiszemű velük szemben. A nyomozók a gyanúsított ember szorongásának, félelmének jeleit a bűntudat, illetve a lebukástól való szorongás jeleként értékelik, nemegyszer tévesen. A fentiekből következik, hogy a téves ítéletek egyáltalán nem ritkák, ennek ellenére „[a]z amerikai büntető igazságszolgáltatási rendszer habozik elismerni, hogy nem csálhatatlan” (140. old.). A legtöbb államban például az utólag ártatlannak nyilvánított embereknek nem jár semmiféle kárpótlás az államtól. A szerzők javaslata: a rendőrök, kihallgatótisztek és

ügyészek képzése foglalkozzon a kognitív torzulások jelenségével és okaiival, továbbá a kihallgatásokat videóra rögzítve könnyebb lesz a perújrafelvétel és az ítélet esetleges tévességének a bizonyítása.

Házasság. A házasságra leselkedő legfőbb veszély ugyancsak az öngazdálkodás. Magunkkal általában elnézőek vagyunk: szeretjük magunknak tulajdonítani nemes viselkedésünket, sikerült döntéseinket, viszont a másikat vagy „a helyzetet” okoljuk, ha bután vagy erkölcsileg kifogásolhatóan viselkedtünk. Működő kapcsolatokban a felek egymásra is kiterjesztik a jóhiszemű elnézést: ha van alternatív magyarázat, akkor a másíknak kedvezőbbet választom, hibáit, „látszólag” bántó viselkedését szituatív elemeknek tulajdonítom, számomra kedvező viselkedésében pedig szeretetének megnyilvánulását látom. Ha viszont a házasság bomlani kezd, akkor egyre gyakrabban bizonygatom magamnak, hogy a másik egy lehetetlen alak, akivel képtelenség tovább együtt élni, az indítékait illető magyarázatok közül pedig azokat választom ki, amelyek ezt támasztják alá. Különösen kártékony a megvető gúny, mivel az a másikat közvetlenül személyében támadja; ha egy házasságban uralkodóvá válik, az szinte bizonyosan a kapcsolat végét jelzi.

A konfliktusok eszkalációját vizsgáló fejezet a legkülönfélébb esetek – a házastárs félrelépése, az iráni amerikai nagykövetség túszvélsége, egy passzív eutanázia körüli családi konfliktus – elemzésével kezdődik. Ezekben a helyzetekben „mindkét fél azzal vádolja a másikat, hogy eredendően önző, konok, aljas és agresszív, mert az öngazdálkodás igénye felülírja a személyes tulajdonságokat” (167. old.). Az „elkövetők” háromféle stratégiával mentik fel magukat: 1. „amit tettem, az talán fájhatott neki, de a körülményeket figyelembe véve ésszerű volt a részemről”; 2. „amit tettem, nem volt ugyan ésszerű, de a jelentősége csekély”; 3. „nem volt sem ésszerű, sem kis súlyú a tettem, azonban kész, vége, elmúlt, nincsen semmilyen tartós negatív következménye” (171. old.). Az „áldozatok” stratégiája ennek épp az ellenkezője: amit velünk szemben elkövettek, az önkényes, értelmetlen,

szándékosan gonosz és kegyetlen volt; hatása kitörölhetetlenül mély sebet ejtett rajtunk és a kapcsolatunkon.

Hamis emlékek. A könyv törzsét azok a fejezetek alkotják, amelyekben a szerzők megmutatják, hogyan állítja szolgálatába a kognitív diszsonancia redukciója az emlékezet konstruktív jellegét. A könyv igazi újdonsága, hogy az elmúlt két évtized emlékezet-kutatásainak egyik figyelemre méltó elemével, a *hamis emlékek* vizsgálatával kapcsolja össze a kognitív diszsonancia modelljét. Két évtizeddel ezelőtt Amerikában nagy népszerűségre tett szert az úgynevezett *robustus elfojtás* áltudományos teóriája és a rá támaszkodó terápiás technika: pszichiáterek és pszichológusok tízezrei állították, hogy akit gyermekkorában ismétlődően szexuális abúzus traumatizáló hatása ér, akár évtizedekre is elfojthatja a trauma emlékét, miközben a trauma a legsúlyosabb pszichés tüneteket válthatja ki nála, akár „többszörösen hasadt személyiséggé” (MPD = *multiple personality disorder*) is teheti. A „visszanyert emlékezet” mozgalma egy évtizeden át hiszterizálta az amerikai közvéleményt, célkeresztbe állítva nevelőket, papokat, ifjúsági vezetőket; a boszorkányüldözésekhez fogható paranoia eredményeként a bíróságok számos esetben hoztak elmarasztaló ítéletet súlyos, akár máig tartó börtönbüntetésekkal. A szakmai szervezetek felelőtlenségét jól mutatja, hogy az *American Psychiatric Association* 1999-ben a legjobb igazságügyi pszichiátriai munkának szóló díjat egy olyan könyvnek ítélte oda (Daniel Brown et al.: *Memory, Trauma Treatment and the Law*. W. W. Norton, New York, 1998), amely egyértelműen kiállt a „visszanyert emlékezet” (*recovered memory*) létezése és a bírósági gyakorlatban való figyelembe vétele mellett. A terápiás környezetben okozott károk jelentősek (I. Szummer Csaba: Freud, Ferenczi és a traumaelmélet reneszánsza. In: Erős Ferenc et al. (szerk.): *Typus Budapestiensis*. Thalassa Alapítvány, Bp., 2008. 281–304. old.), a „visszanyert emlékezet” mozgalom a „lobotómia korszaka óta a legszörnyűbb katasztrófa, ami a mentálhigiéniai szakterületet érte” (111–112. old.). Különbőféle okokból, nem utolsósorban a kártérítési

perек hatására a „visszanyert emlékezet” terápia mára jelentősen visszaszorult. Az *American Psychological Association* és az *American Medical Association* ma már hivatalosan ellenzi „»a hipnotikusan felfrissített« bizonnyítékok törvényszéki alkalmazását” (227. old.), az MPD-klinikákat szinte mindenütt felszámolták, Laura Davis pedig, a mozgalom egyik legismertebb alakja, haladva a korrallal, a „szexuális zaklatással kapcsolatos vádak miatt szétszakadt családok békítését tűzte ki céljául” (233. old.). A traumaelmélet azonban nem tűnt el teljesen. Egyes szerzők egyoldalúsággal vádolják Aronsonékat a traumaelmélet kategorikus elutasítása miatt. A hazai irodalomban például Erős Ferenc álláspontja a traumaelmélettel szemben az övékénél kevésbé egyértelmű (Erős Ferenc: *Kultuszok a pszichoanalízis történetében. Egy Ferenczi-monográfia vázlatja*. Jószyöveg Műhely, Bp., 2004. 50. old.). Az abúzuselmélettel kapcsolatos justizmordok sem szűntek meg teljesen. 2005-ben egy bostoni katolikus papot, Paul Shanlyt ítélték el úgy, hogy az egyetlen bizonyíték az „áldozat” vallomása volt, akiben elmondása szerint egy újságcikk olvas-tán, 21 év után idéződőtt fel a Shanly által vele szemben sorozatosan elkövetett abúzusok traumája. Shanly perében, mint oly sok más perben, az vezetett a téves ítélethez, hogy az esküdtek és a bírák gyakran képtelenek voltak elhinni, hogy valaki képes lehet érzelmileg involváltan, hitelesen felidézni egy meg nem történt traumát is. Az emlékezéssel kapcsolatban ugyanis egyfajta naív episztemológia jellemzi a hétköznapi embert. Gondoljuk csak meg, mutat rá Aronson és Tavris, mennyivel nehezebb elhinni, hogy az embereknek sokszor fogalmuk sincsen arról, hogy egy felidézett emlék valós vagy képzelt, mint azt, hogy amire eddig nem emlékeztek, az mindig is ott volt a fejükben, csak nem tudtak hozzáférni. Shanly perében a védelem szakértője a hamisemlékezet-kutatás legelismertebb kutatója, Elisabeth Loftus volt; a vád szakértője viszont teljes határozottsággal vallotta, hogy a „robustus elfojtás” létező jelenség, Shanlyt így elmarasztalták. Egy másik ügyben Loftus dokumentumait *saját egyetemének* hatóságai fog-

lalták le mintegy másfél évre, mivel egy abúzusper kapcsán a vád képviselői meggyőzték őket arról, hogy Loftus etikai vétséget követett el, amikor interjút készített az állítólagos áldozat abúzussal vádolt édesanyjával. Loftust végül hosszú huzavona árán felmentette ugyan az egyetemi tanács, de csak azzal a feltétellel, hogy további kutatásokat az adott ügyben csupán az egyetemi hatóságok engedélyével folytathat (L. Carol Tavris: *The High Cost of Skepticism*, *Skeptical Inquirer* 26 (2002), 4. szám, 41–44. old.). A kártérítésként megítélhető összegek nemegyszer ugyancsak arra ösztönözik az „áldozatokat”, hogy elhiggyék az abúzus-mesét, és vállalják a perrel járó megpróbáltatásokat. Aronsonék természetesen nem állítják, hogy nincsen abúzus és trauma, csupán azt, hogy korántsem annyira általános, mint ahogyan a „visszanyert emlékezet” mozgalom hirdeti, és ha valóban volt trauma, arra a páciens igenis emlékszik, amit a holokausz-túlélők visszaemlékezései is bizonyítanak.

Az emlékezet mint képzelet. A korrespondenciamodelnek sokáig a történeszek és a pszichológusok is a foglyai voltak – gondoljunk csak a pozitívista történetírásra vagy az emlékezet-ről szóló pszichológiai elméletekre! Az emlékezetkutatóknak hosszú utat kellett megtenniük ahhoz, hogy felismerjék: az emlékezés nem a múltbéli események „fossziliáit” a tudatba emelő passzív folyamat: ami végbe megy, az inkább hasonlít a történész munkájához, mint a régészéhez: emlékek generálása, rekonstrukció helyett *konstrukció*. Az akadémikus pszichológiában az áttörést Ulric Neisser kutatásai hozták meg, aki megállapította, hogy a tartalmi szempontból hasonló epizódokat emlékezetünk összesűriti, mintegy kivonatolva az ismétlődő témákat, „amelyek változatlanok maradtak sok beszélgetés és sok tapasztalat folyamán”, hogy azután ezeket a témákat egyetlen *fiktív* epizód formájában jelenítse meg; *az epizódról pedig úgy hisszük, hogy ténylegesen megtörtént*. Tíz évvel ezelőtt Neisser modellje kapcsán megkockáztattam az alábbi feltevést: „Nem elképzelhetetlen, hogy a pszichoanalitikus helyzetben narratív fikciók emlékeként jelennek meg. A

díványhelyzetben az analitikus részéről nem kis nyomás nehezedik a páciensre, hogy emlékezzen, mégpedig azokra a dolgokra emlékezzen, amelyekre az [adott terápiás] irányzat elmélete szerint emlékeznie kell. Ez a helyzet elősegíti, hogy az emlékezés ismeretelméleti státusával kapcsolatos bizonytalanság felerősödjön. Emlékek és fantáziák itt kibogozhatatlanul összefonódnak.” (Szummer Csaba: John Dean emlékei és a pszichoanalitikus felidézés. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1999. 2. szám, 236. old.) Aronson azt, amikor nem tudjuk megkülönböztetni saját hiteles emlékeinket a máshonnan beszivárgott információktól, „forrázavarnak” nevezi. Az elmúlt évtizedben Loftus és mások kísérletei egyértelműen igazolták, hogy hamis emlékek könnyen a valódiak közé csempészhetők még felnőtteknél is, gyermekekről nem is beszélve.

„Rossz tudomány” – így aposztrofálják Aronsonék a „visszanyert emlékezet” teóriáit. Csakugyan, a „visszanyert emlékezet” mozgalom olyan, mintha Thomas Kuhnnak a tudományos forradalmak szerkezetéről kialakított elméletét parodizálta volna az élet. Megvan itt minden, ami egy tudományos paradigmához szükséges. a) *Az elmélet*: a traumák patogének; a trauma emléke elfojtható; a trauma felszínre hozása gyógyít, hamis emlékeket pedig nem lehet generálni. b) Az elméleti keret megszüli a *megfigyelési helyzetet* és a technikákat, amelyekkel az adatok „kinyerhetők”: mivel a páciensekkel úgysem lehet hamis emlékeket felidézteni, minden eszköz üdvözlendő az „ellenállás” csökkentésére a rábeszéléstől kezdve a hipnózison keresztül egészen a nátrium-amitálig, hogy a tudattalanból szabadon előjőjenek az oda elsüllyesztett „emlékek”, azaz a gyermekkori abúzus álemlékei. c) Az ily módon nyert „tényeket” könnyen lehet az elméletnek megfelelően értelmezni, „megfigyeléseink” pedig alátámasztják az elméletet.

Kulturális tényezők. A „visszanyert emlékezet” teóriájának népszerűségét nehezen lehet megmagyarázni bizonyos kulturális elemek figyelembevételével. (A kognitív disszonancia redukciójánál az sem érdektelen kér-

dés, hogy mennyire vihető át az amerikaiaktól eltérő társadalmakra.) Freud alaptalanul állítja, mutat rá Wittgenstein, hogy az embereket taszítja a szexualitás témája a pszichoanalízisben, éppen ellenkezőleg. Igaz ez a pszichoanalízisre, azonban még inkább igaz a traumaelméletre, amely érzelmileg felkavaró a szexualitás, a kiszolgáltatottság, valamint az incesztus témái miatt; a traumaelmélet ezenkívül könnyen megérthető, a „visszanyert emlékezet” teóriája pontosan olyan, amilyennek Hollywood ábrázolja a pszichoanalízist: elfojtás – tudatosítás – leereagálás – gyógyulás. Amerikában a pszichoanalízis már régóta a mindennapi kultúra része, és az olyan filmekkel, mint a *Sybill* (az MPD-ről) vagy a Polanski rendezte *Rosemary gyermeke* (sátánista rituálék), valamint az MPD ötletén alapuló regényekkel egy sajátos folklórt teremtett, amelyre a „visszanyert emlékezet” mozgalom támaszkodhatott.

Konklúziók. Az emlékezés nem „valamely elpusztult és betemetődött lakóhely, vagy egy ősi építmény régészeti feltárása”, ahogyan Freud állította, hanem emlékek generálása. (Constructions in Analysis. In: *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Hogarth Press, London, 1953–1966. 23. köt., 360. old.) Az újabb emlékezetelméletek szerint a múltból inkább általános benyomásokot őrzünk, mintsem fényképszerű emlékeket, ezért emlékeink közé könnyen csempészhetők valótlanosságok. A naiv pszichológia korrespondanciaelmélete közvetlenül felelteti meg az emlékeket a múlt eseményeinek, bizonyos értelemben azonban csak a jelen létezik: „Mindaddig, amíg valami van, nem az, ami majd akkor lesz, amikor már nem lesz. [...] Noha a múlt nem létezett, mikor még jelen volt, most úgy tör fel bennünk, mintha úgy történt volna meg, ahogy most előtör belőlünk.” (Martin Walsler: *Szökökút*. Ford. Györffy Miklós. Európa, Bp., 2006. 7. old.) Ugyanakkor vitatható, hogy minden esetben az ego szolgálatában áll-e a konfabuláció, a torzítás és az egyszerű feledés, ahogyan a szerzők sugallják. Az emlékezet pontatlanságának gyakran egyszerű kognitív oka van. „A rose is a rose is a rose” – ha nem találok

egy könyvet, annak száz oka lehet, nem csupán az elfojtás vagy egy másik énvédő mechanizmus.

„Ha büszke akarsz lenni magadra, tegyél olyan dolgokat, amikre büszke lehetsz”, mondta Karen Horney, a neofreudista analitikus, azonban a kísértés nagy, sok esetben a helyzetek formálnak bennünket. A könyv utolsó fejezetében a szerzők az önigazolás automatizmusának megtörésére biztítják az olvasót. A társadalmi intézmények – többek között az ügyészség, a rendőrség, a politikai döntéshozatal és a hírszerzés – reformját sürgetik az önigazolás mechanizmusainak kitérésére: „külső eszközökre van szükség, ha helyre akarjuk hozni az emberek ellen óhatatlanul elkövetett tévedéseket, és csökkenteni akarjuk a jövőbeni hibalehetőségeket.” (195. old.) A könyv egyszerre inspirál arra, hogy nagyobb gyanakvással vizsgáljuk saját döntéseinket, és empatikusabban, kisebb szigorral viszonyuljunk másokhoz. (Vigyázat, az önigazolás újabb csapdája leselkedik ránk: a *többiek* önigazolóik, nem mi.)

SZUMMER CSABA

Omnis creatura significans Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára

ESSAYS IN HONOUR OF MÁRIA PROKOPP

Szerkesztette és az előszót írta: Tüskés Anna. Centrart Egyesület, Bp., 2009. 442 old., 4000 Ft

2007 tavaszán a firenzei Villa i Tattiban a Harvard University Center for Italian Renaissance Studies ottont adott egy több szempontból is emlékezetes konferenciának. Sokáig beszélt és a mai napig beszél róla a hazai és a nemzetközi művészettörténet szakma. Nem csupán azért, mert a közelmúltban a legrangosabb seregszemléje volt azoknak a művészettörténészeknek, akiknek kutatásai érintik a Firenzei Köztársaság és a Magyar